

УДК 94(477.82)

DOI <https://doi.org/10.32782/2307-7778/2026.1.16>**Павло ЩЕРБАНЮК***аспірант кафедри історії України**Житомирського державного університету імені Івана Франка,**вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, Україна, 10008 (pavloserbanuk@gmail.com)***Pavlo SHCHERBANUK***Postgraduate Student at the Department of History of Ukraine**Ivan Franko Zhytomyr State University,**40 Velyka Berdychivska Street, Zhytomyr, Ukraine, 10008 (pavloserbanuk@gmail.com)*ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-1730-2546>**СУСПІЛЬНІ НАСТРОЇ НАСЕЛЕННЯ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ
У ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Анотація. *Мета статті* полягає у висвітленні змін суспільної свідомості і настроїв населення Волинської губернії, детерміновані Першою світовою війною, що створює підґрунтя для проведення історичних паралелей із сучасністю. **Основа методології** складається із загальнонаукових (аналізу, синтезу, індукції, дедукції) та спеціальних історичних (історико-типологічного, історико-системного) методів, що поєднуються з реалізацією принципів історичного дослідження. **Наукова новизна** роботи зводиться до комплексного та ґрунтовного вивчення проблеми, що розкриває тему трансформації суспільних настроїв населення Волині під час Великої війни. **Висновки.** Початок Першої світової війни відзначився високим рівнем патріотичного піднесення, який внаслідок воєнних дій та складних економічних умов зазнав кардинальної трансформації.

Ключові слова: *антинімецькі настрої, Волинська губернія, патріотичне піднесення, Перша світова війна, суспільні настрої, шпигуноманія.*

**SOCIAL MOODS OF THE POPULATION OF VOLYN PROVINCE
DURING THE FIRST WORLD WAR**

Abstract. *The purpose of the article* is to highlight the changes in public consciousness and sentiment of the population of Volyn province, determined by the First World War, which creates a basis for drawing historical parallels with the present. **The basis of the methodology** consists of general scientific (analysis, synthesis, induction, deduction) and special historical (historical-typological, historical-systemic) methods, combined with the implementation of the principles of historical research. **The scientific novelty** of the work is reduced to a comprehensive and thorough study of the problem, which reveals the theme of the transformation of public sentiment of the population of Volyn during the Great War. **Conclusions.** The beginning of the First World War was marked by a high level of patriotic upsurge, which, as a result of military operations and difficult economic conditions, underwent a cardinal transformation.

Key words: *anti-German sentiment, Volyn province, patriotic upsurge, World War I, public sentiment, spy mania.*

Постановка проблеми. Реалії війни є неодмінним детермінантом життя, свідомості і настроїв суспільства. Масштабні потрясіння Першої світової війни стали випробувальним чинником як для всього соціуму, так і для окремого його громадянина. Волинська губернія стала одним із місць бойового зіткнення ворожих блоків під час Великої війни, що спричинило виникнення додаткового фактору впливу на формування суспільних настроїв населення регіону, які з ходом воєнних дій зазнали катастрофічної руйнації. Актуальністю дослідження цього періоду виступає усвідомлення впливу воєнних реалій на життєвий устрій населення,

сприяння формуванню історичного досвіду, який є особливо цінним в умовах воєнного сьогодні.

Висвітленню проблеми розвитку Волинського регіону періоду Великої війни у загальнодержавному плані присвячені наукові роботи О. Реєнта і О. Сердюка [28] та історичні нариси книги «Велика війна 1914–1918 рр. і Україна» [3]. Тема дослідження суспільних настроїв населення України під час Першої світової війни відображена у наукових розвідках О. Вільшанської [4; 5], спогадах Д. Дорошенка [13]. В арсеналі наукових напрацювань, присвячених деяким аспектам функціонування громадських інституцій Волині в означений період, перебувають праці О. Білобровець [1; 2], О. Доніка [11; 12], Л. Жванко [14; 15], О. Разиграєва [27]. Особливо цінну роль у проведенні дослідження відіграла джерельна база, яку склали документи державних архівів Житомирської (ДАЖО) [10], Волинської (ДАВО) [9] областей та публікації місцевих періодичних видань [6; 7; 8], [16; 17; 18; 19; 20; 21; 22; 23; 24; 25; 26].

Метою статті є дослідження питання трансформацій суспільних настроїв та еволюційних змін суспільної свідомості населення Волинської губернії, спричинених подіями Першої світової війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Початковий етап Першої світової відзначився надзвичайним рівнем суспільної консолідації, причому без розрізнення за соціальним статусом чи національною приналежністю і навіть за політичними поглядами. Переважною частиною населення міст демонструвався сплеск патріотизму, вияв усвідомленого ставлення щодо необхідності виконання обов'язків громадянського спрямування. Свідченням цього є спогади відомого історика, громадсько-політичного та культурного діяча Д. Дорошенка, які розкривають високий рівень патріотичного піднесення: «...довелось мені почути про перебувалий патріотичний захват, який охопив усі кола російського громадянства, про патріотичне захоплення представників усіх національностей російської держави...» [13, с. 18]. Польська спільнота держави також перейнялася «проблемами війни» і переживала «події світового значення». «Початок війни об'єднав, згладив тертя і навіть антагонізм, та змусив польське суспільство прислухатися до думки протилежного ідеологічного табору» [2, с. 4].

Таким же виявом патріотичного підйому була охоплена й Волинь. Зокрема, слова підтримки патріотичного запалу звучать на шпальтах місцевого видання Житомира: «Сьогодні наше місто проявляє свій народний дух і силу, у момент прояву якої немає ні бідних, ні багатих, ні вельмож, ні чорноробочих, ні старих, ні молодих, ні вчених, ні неуків... Кілька днів назад мали місце страйки робітників і різні дрібні негаразди. Але, як тільки над слов'янською землею пронеслося слово «війна» і ангел смерті став маяти над полями Сербії – зникли всі злами особистих турбот, зблідли і стушувались дрібні ідеї...» [16, с. 3].

Проведення загальноміської патріотичної маніфестації 20 липня 1914 р. в адміністративному центрі Волинської губернії, котра відбулася після завершення всенародного молебню «про дарування перемоги російській і слов'янській зброї», який проводив архієпископ Волинський і Житомирський Євлогій, також свідчило про патріотичне піднесення регіону. Виявом згуртованості став хрестоносний хід народу з місцевого духовенства і прихожан, до якого приєдналися члени місцевого відділу Союзу російського народу. Промова архієпископа була сповнена «гарячим патріотизмом і любов'ю до дорогої Батьківщини», і народу, котрий «полум'яно молився про порятунок Батьківщини, і слова молитви зливалися із молебнем» [17, с. 4].

Інші публікації місцевих газет Волині також демонструють консолідацію усіх суспільних прошарків перед спільною загрозою війни. «Потребу за потребою викликає війна. І в той час, коли наша Батьківщина на дальніх межах західних кордонів бореться з жорстоким сусідом, її сини і дочки, які залишилися вдома прикладають всі зусилля, щоб стати у одра наших поранених воїнів і сприяти їхньому одужанню. Зріднила нас біда. І той, хто пішов під її найважчі

удари – особливо близький нашому серцю. Їхні рани – наші рани, а їхня кров – то наша кров...» [19, с. 3].

Певною мірою заручниками громадської думки і патріотичного піднесення на початку Великої війни стали представники інтелігенції. Вчинком, гідним поваги, був запис до лав армії. Молоді люди, передусім учні та студенти, отримали можливість проявити свої героїчні риси, заслужити громадську повагу. У тогочасній періодиці міститься значна кількість публікацій, малюнків і фотографій, які демонструють прояви героїзму в армійських частинах. Прикладом цього може слугувати повідомлення у газеті Житомира, у якому йшлося про добровільний героїчний вчинок учня IV класу II-ої Житомирської гімназії Миколи Орлова: «Захотілося йому груддю постояти за рідну землю. Батьки благословили сина на ратний подвиг – і через кілька днів доброволець Орлов був вже поблизу австрійського кордону зі своїм полком. Честь і слава молодому герою, який, влітаючи частинку своєї воєнної заслуги у вінок свого навчального закладу, в той же самий час пробуджує в юнацьких серцях почуття любові і відданості до своєї Батьківщини» [18, с. 3].

Початковий етап війни ознаменувався поширенням антинімецьких настроїв у суспільстві, які формувалися урядовою політикою, офіційною пропагандою та підтверджувалися владними розпорядженнями і постановами. Так, в обов'язковій постанові генерал-губернатора Ф. Трепова від 28 липня 1914 р. містилася інформація про те, що усі домовласники, орендарі будинків, власники готелів, заїжджих дворів упродовж двох днів зобов'язані подати місцевим відділам поліції відомості про підданих Німеччини і Австро-Угорщини, які у них проживають. Власникам квартир, у помешканні яких проживали німецькі та австро-угорські громадяни, потрібно було надати інформацію про них «домовласникам або управителям». Це розпорядження мало бути виконаним не пізніше 24 годин з моменту оприлюднення документу. Невиконання даної постанови передбачало покарання тюремним ув'язненням «строком до трьох місяців чи штрафом до 3000 руб.» [6, с. 1].

У подальших публікаціях повідомлялося про запровадження більш жорстких дій щодо громадян Німеччини і Австро-Угорщини. Так, місцева періодика Житомира інформувала про депортацію «німців та австрійців за межі південно-західного краю і внутрішніх губерній імперії». Органами місцевої адміністрації було надано пропозицію німецьким і австрійським громадянам, які мешкали на території Волинської губернії, здійснити ліквідацію до 28 лютого 1915 р. своєї власності у зв'язку з тим, що 18 березня 1915 р. має надійти розпорядження щодо їх виселення. Через це до Міської управи почала надходити чимала кількість прохань від громадян, які мали бути виселені, щодо видачі посвідчень «оцінки і стану нерухомого майна, що належало цим особам» [23, с. 3].

Водночас здійснювалася низка заходів щодо проведення чіткого цензурного контролю за кореспонденцією, що підтверджується листом начальника Волинського губернського жандармського управління від 23 липня 1914 р., адресованим начальнику Житомирської поштово-телеграфної контори, щодо секретного розпорядження про доставку «всієї кореспонденції, яка пересилалась приватними особами із Австрії чи Німеччини в росію, і навпаки» [10, арк.40].

На створення загальної атмосфери германофобії впливало розповсюдження відомостей про наявність порушень воєнних законів та звичаїв з боку німецьких військ. Зокрема, опублікована брошура «У полоні у німців» висвітлювала фактичний матеріал, задокументований Надзвичайною слідчою комісією, яку було створено у результаті наказу російського імператора для проведення розслідувань злочинів на війні. У згаданій брошурі містилося «19 сторінок тексту і 16 фотографій на окремих листках» [8, с. 1].

Прагнення до пошуку внутрішнього ворога створювало мотивацію до об'єднання суспільства. Публікація статей викривального характеру із обвинуваченнями не тільки формувала

суспільну думку, а й створювала підґрунтя для консолідації в умовах наявності загрози зі сторони зовнішніх і внутрішніх супротивників. Зокрема, публікація «Дві виразки» подає чітку вказівку на те, хто є ворогами суспільства: «одна виразка – німці, друга – євреї». Попри виявлення лояльного ставлення єврейського населення до урядових політичних рішень російської імперії, воно все ще мало статус «внутрішнього ворога». Тому рішення про видання журналу, присвяченого висвітленню героїчних вчинків євреїв, сприймалося як «сумнівна відповідність дійсності» [21, с. 1-2].

Під час Першої світової війни на територію Волині як прифронтового регіону поширилося явище шпигуноманії, що стало наслідком розповсюдження інформації про ворожу агентуру. Засоби періодики провокували поширення фактів шпигунства, акцентували увагу населення на досконалому володінні німецькою армією «мистецтвом шпигуноманії». Зокрема, у публікації місцевої житомирської газети з цього приводу було зазначено: «Вороги з усіх сторін, ззовні і зсередини, наступають на російський народ, насаджають на нього, знущаються, намагаються будь-якою ціною знищити його. Прищеплюють йому смертельні хвороби (на подібні єврейського чи німецького шпіонажу)» [22, с. 2].

Формування суспільних настроїв здійснювалось також через розповсюдження інформації німецькими розвідниками. Так, мешканцями Луцька повідомлялося про факти їх роз'їздів на території приміських сіл. Луцький священник о. Григорій Ришковський повідомляв про те, що німецькі льотчики розкидають із аеропланів прокламації, які містять рекламні обіцянки: «Таких прокламацій у с. Озденіж було викинуто декілька тюків. У них німці трактують про варварство росіян, які спалюють Божий дар – хліб, про марне риття окопів, оскільки вони не мають наміру наступати на Луцьк і т.п.» [24, с. 3].

Ще одним характерним виявом суспільних настроїв і перманентною ознакою війни стало здійснення добровільної діяльності. За словами українського історика О. Разиграєва, ще до початку «збройного протистояння простежувалося формування різноманітних громадських ініціатив, які б мали підтримати цивільну та військову людність в умовах загальносвітового конфлікту» [27, с. 27]. Приватні особи та організації здійснювали пожертвування на допомогу пораненим, біженцям, утримання лазаретів у вигляді предметів першої необхідності та грошей, про що свідчать публікації у тогочасній пресі. Прикладом цього є повідомлення від лазарету селянських установ про отримання пожертвувань за 18 і 19 вересня 1914 р.: «від А. Сверидової 3 рушники, 3 простирадла, 3 скатертини; від Москальової 7 простирадл; від економії графа Нірода один віз соломи; від О. Спультської 1 машинка для стрижки і мензурка». Про надходження допомоги у фінансовому вигляді повідомлялося: «від баптистів Сорочинського приходу Житомирського повіту через мирового посередника Мезенцова 79 крб. і дочки генерала Є. Потехіної 2 крб., причому остання висловила бажання вступити в число членів-учасників з утримання лазарету з обов'язком вносити щомісячно 2 крб. і, крім того, запропонувала свої послуги по догляду за хворими і пораненими» [18, с. 3].

Свідченням високого рівня підтримки суспільства на початку війни верств населення, які потребували допомоги, було також здійснення низки організаційних заходів. Зокрема, про проведення концерту для підтримки поранених, який було проведено з «величезним матеріальним і художнім успіхом», повідомлялося у рубриці «Місцеве життя» житомирської газети [18, с. 3]. Інша публікація інформувала про Всеросійський збір на допомогу дітям загиблих воїнів, проведення якого було ініційовано Святим Синодом Романівського комітету [20, с. 3].

Консолідуєчим суспільним фактором виступало питання організації грошової та продовольчої допомоги біженцям, вимушених переміститися на територію східної частини росії через наступальні дії Австро-Угорщини і здійснення евакуації. Для допомоги біженцям на просторах імперії «енергійно працювали комітети допомоги». Так, Волинським губернським

земством було налагоджено функціонування «105 харчових пунктів та 30 – медичної допомоги». Залізничними станціями здійснювалось відправлення біженців на територію Катеринославщини та Курщини. Залізничними пунктами надавалось щоденне харчування близько 300 тис. біженців [25, с. 1].

Населенням Волині виявлялася особлива турбота про діючу армію. Постійно здійснювалась пересилка на передові позиції усього необхідного, що свідчило про суспільну вдячність. Прикладом цього є лист-подяка від 18 січня 1915 р. № 3 командира 44-го піхотного Камчатського полку, полковника Мартинова, надісланий на адресу Луцької міської управи, у якому повідомлялося про отримані і роздані воїнам «10 пудів цукру, 11 ½ фунтів чаю, 6625 штук цигарок, 100 десятків сірників, 1 ящик масла, 300 штук листівок, 300 штук олівців, 300 ложок, 1000 штук гудзиків, 1000 штук голок, 1 фунт ниток, ½ пуда копченого сала, ½ пуда сухої ковбаси, 40 штук навушників, 1 дюжину теплих сорочок» [9, арк.51].

Загальну підтримку суспільства було отримано внаслідок заборони продажу алкогольної продукції, реалізація якої попередньо планувалась на мобілізаційний період. Проте, враховуючи високий рівень схвалення, було прийнято рішення щодо продовження цих заходів упродовж усієї війни.

Прояви патріотичної ейфорії у значній мірі були зумовлені поширенням серед населення думки щодо нетривалого характеру війни і неминучої перемоги. Однак подальші події певним чином змінили суспільні настрої та позбавили надії на швидке закінчення воєнних дій. Такі ж настрої набули поширення і в середовищі воїнів, про що свідчать втечі з пунктів дислокації армійських частин, про які йшлося в обов'язковій постанові командуючого 8 армією, генерал-ад'ютанта Брусилова від 26 грудня 1915р. Зокрема, було зазначено, що у випадку поміченої появи на території районів армії втікачів нижчого складу міські і сільські мешканці повинні були негайно сповістити про них місцеву поліцію чи владу, проінформувати про це коменданта етапу або сторожового посту. За порушення пунктів даного документу та злісне приховування втікачів передбачалося покарання у вигляді штрафу до 3000 руб. або ув'язнення до 3 місяців та «висилка в місця віддалені на весь час воєнних дій» [7, с. 1].

Складні воєнні реалії здійснювали значний вплив на суспільну свідомість і ментальні риси усього населення. Умови безмежної втоми, виснаження ресурсних можливостей зумовлювали ріст «безмежного нещастя і неймовірної скорботи людства», детермінували прояви «туги за миром» та прагнення припинення війни [26, с. 1].

Висновки. Таким чином, кардинальна зміна суспільних настроїв відбулася ще до завершення першого року війни. Складні економічні умови, які виявлялися через дефіцит найнеобхідніших товарів, постійне цінове підвищення, транспортні проблеми, зростання рівня спекуляції, злочинності, разом із невтішною інформацією з фронту обумовили поступове згасання суспільного піднесення, яке було присутнє на початковому етапі війни.

Література

1. Білобровець О. Діяльність польських організацій допомоги постраждалим від воєнних дій в Наддніпрянській Україні на початку Першої світової війни. *Матеріали VII Волин. Всеукр. іст.-краєзнав. конф* (7–8 листопада 2014 р.). Житомир, 2014. С. 34–37.
2. Білобровець О. Політичні настрої польського населення в Україні в 1914–1916 рр. *Історія. Вісник КНУ ім.Тараса Шевченка*. 2015. Вип. 3 (126). С. 4–8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ist_2015_3_3
3. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. У 2-х книгах. Кн.1: Історичні нариси. Ред. кол.: В. А. Смолій (голова). НАН України. Інститут історії України. К.: ТОВ КЛІО, 2014. 784 с.
4. Вільшанська О. Повсякденне життя населення України під час Першої світової війни. *Український історичний журнал*. 2004. № 4. С. 56–70. URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2004_4_56

5. Вільшанська О. Суспільні настрої в Україні під час Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2014. Вип. 23. С. 152–162. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Piu19-20_2014_23_15.
6. Волинські губернські відомості. 7-10 серпня 1914. № 86. С. 1.
7. Волинські губернські відомості. 5 січня 1916. № 1. С. 1.
8. Волинські губернські відомості. 15 січня 1916. № 6. С. 1.
9. Державний архів Волинської області. Ф.3. Оп.1. Спр.1291. 119 арк.
10. Державний архів Житомирської області. Ф.208. Оп.2. Спр.1. 618 арк.
11. Донік О. Громадська благодійність в Україні в роки Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2005. Вип. 9. С. 61–86. URL: http://resource.history.org.ua/publ/xix_2005_9_61
12. Донік О. Діяльність громадських організацій у справі допомоги армії й цивільному населенню. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. У 2-х книгах. Ред. кол.: В. А. Смолій (голова), О. П. Реєнт (відп. ред.), О. Кирієнко (відп. секр.) та ін.; Ін-т історії України НАН України. К.: ТОВ КЛІО, 2014. С. 537–562.
13. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки). К.: Темпора, 2007. 272 с.
14. Жванко Л. Біженці Першої світової війни: організація благодійних зборів на українських землях за часів російської імперії. 2014. URL: <http://www.krasnokutsk.org/>
15. Жванко Л. Евакуація біженців Першої світової війни: допомога на шляху руху українськими землями. *Історична пам'ять*. 2015. № 32. С. 23–37.
16. Життя Волині. 20 липня 1914. № 184. С. 3.
17. Життя Волині. 21 липня 1914. № 185. С. 4.
18. Життя Волині. 22 вересня 1914. № 246. С. 3.
19. Життя Волині. 24 вересня 1914. № 248. С. 3.
20. Життя Волині. 17 січня 1915. № 17. С. 3.
21. Життя Волині. 23 січня 1915. № 23. С. 1-2.
22. Життя Волині. 23 січня 1915. № 23. С. 2.
23. Життя Волині. 22 лютого 1915. № 52. С. 3.
24. Життя Волині. 22 серпня 1915. № 229. С. 3.
25. Життя Волині. 24 вересня 1915. № 262. С. 1.
26. Життя Волині. 13 грудня 1916. № 342. С. 1.
27. Разиграєв О. По обидва боки фронту. Громадські організації на Волині в роки Першої світової війни: 1914 – 1918 рр. Луцьк: Вежа-Друк, 2018. 240 с.
28. Реєнт О., Сердюк О. Перша світова війна і Україна. К.: Генеза, 2004. 480 с.

References

1. Bilobrovets, O. (2014). Diialnist polskykh orhanizatsii dopomohy postrazhdalym vid voiennykh dii v Naddnyprianskii Ukraini na pochatku Pershoi svitovoi viiny [The activities of Polish organizations to assist victims of war in Transdnieper Ukraine at the beginning of World War I]. *Materialy VII Volyn. Vseukr. ist.-kraieznnav. konf* (7–8 lystopada 2014 r.). Zhytomyr, 34–37. [in Ukrainian].
2. Bilobrovets, O. (2015). Politychni nastroi polskoho naseleння v Ukraini v 1914-1916 rr. [Political sentiments of the Polish population in Ukraine in 1914-1916]. *Istoriia. Visnyk KNU im. Tarasa Shevchenka*, 3 (126), 4–8. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ist_2015_3_3. [in Ukrainian].
3. Velyka viina 1914 – 1918 rr. i Ukraina. (2014). [The Great War of 1914 – 1918 and Ukraine]. U 2-kh knykhakh. Kn.1: Istorychni narysy. Red. kol.: V. A. Smolii (holova). NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. K.: TOV KLIO. 784 s. [in Ukrainian].
4. Vilshanska, O. (2004). Povsiakdenne zhyttia naseleння Ukrainy pid chas Pershoi svitovoi viiny [Everyday life of the population of Ukraine during the First World War]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 4. 56–70. Retrieved from: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2004_4_56. [in Ukrainian].
5. Vilshanska, O. (2014). Suspilni nastroi v Ukraini pid chas Pershoi svitovoi viiny [Public sentiment in Ukraine during World War I]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st.* 23. 152–162. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Piu19-20_2014_23_15. [in Ukrainian].

6. Volynski hubernski vidomosti [Volyn provincial information]. 7-10 serpnia 1914. № 86. S.1. [in Ukrainian].
7. Volynski hubernski vidomosti [Volyn provincial information]. 5 sichnia 1916. № 1. S.1. [in Ukrainian].
8. Volynski hubernski vidomosti [Volyn provincial information]. 15 sichnia 1916. № 6. S.1. [in Ukrainian].
9. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn Region]. F.3. Op.1. Spr.1291. 119 ark. [in Ukrainian].
10. Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti [State Archives of Zhytomyr Region]. F.208. Op.2. Spr.1. 618 ark. [in Ukrainian].
11. Donik, O. (2005). Hromadska blahodiinist v Ukraini v roky Pershoi svitovoi viiny [Public charity in Ukraine during the First World War.]. Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st. 9. 61–86. Retrieved from: http://resource.history.org.ua/publ/xix_2005_9_61. [in Ukrainian].
12. Donik, O. (2014). Diialnist hromadskykh orhanizatsii u spravi dopomohy armii y tsyvilnomu naselenniu [Activities of public organizations in assisting the army and the civilian population]. Velyka viina 1914–1918 rr. i Ukraina. U 2-kh knyhakh. Red. kol.: V. A. Smolii (holova), O. P. Reient (vidp. red.), O. Kyriienko (vidp. sekr.) ta in.; In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy. K.: TOV KLIIO. 537–562. [in Ukrainian].
13. Doroshenko, D. (2007). Moi spomyny pro nedavnie mynule (1914–1920 roky) [My memories of the recent past (1914–1920)]. K.: Tempora. 272 s. [in Ukrainian].
14. Zhvanko, L. (2014). Bizhentsi Pershoi svitovoi viiny: orhanizatsiia blahodiinykh zboriv na ukrainskykh zemliakh za chasiv rosiiskoi imperii [Refugees of the First World War: organization of charitable collections in Ukrainian lands during the russian empire]. Retrieved from: <http://www.krasnokutsk.org/>. [in Ukrainian].
15. Zhvanko, L. (2015). Evakuatsiia bizhentsiv Pershoi svitovoi viiny: dopomoha na shliakhu rukhu ukrainskymy zemliamy [Evacuation of World War I refugees: assistance on the way through Ukrainian lands]. *Istorychna pamiat.* 32. 23–37. [in Ukrainian].
16. Zhyttia Volyni [Life in Volhynia]. 20 lypnia 1914. № 184. S.3. [in Ukrainian].
17. Zhyttia Volyni [Life in Volhynia]. 21 lypnia 1914. № 185. S.4. [in Ukrainian].
18. Zhyttia Volyni [Life in Volhynia]. 22 veresnia 1914. № 246. S.3. [in Ukrainian].
19. Zhyttia Volyni [Life in Volhynia]. 24 veresnia 1914. № 248. S.3. [in Ukrainian].
20. Zhyttia Volyni [Life in Volhynia]. 17 sichnia 1915. № 17. S.3. [in Ukrainian].
21. Zhyttia Volyni [Life in Volhynia]. 23 sichnia 1915. № 23. S.1-2. [in Ukrainian].
22. Zhyttia Volyni [Life in Volhynia]. 23 sichnia 1915. № 23. S.2. [in Ukrainian].
23. Zhyttia Volyni [Life in Volhynia]. 22 liutoho 1915. № 52. S.3. [in Ukrainian].
24. Zhyttia Volyni [Life in Volhynia]. 22 serpnia 1915. № 229. S. 3. [in Ukrainian].
25. Zhyttia Volyni [Life in Volhynia]. 24 veresnia 1915. № 262. S.1-2. [in Ukrainian].
26. Zhyttia Volyni [Life in Volhynia]. 13 hrudnia 1916. № 342. S.1. [in Ukrainian].
27. Razyhraiev, O. (2018). Po obydvah boky frontu. Hromadski orhanizatsii na Volyni v roky Pershoi svitovoi viiny: 1914 – 1918 rr. [On both sides of the front. Public organizations in Volhynia during the First World War: 1914–1918]. Lutsk: Vezha-Druk. 240 s. [in Ukrainian].
28. Reient, O., Serdiuk, O. (2004). Persha svitova viina i Ukraina [World War I and Ukraine]. K.: Heneza. 480 s. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 08.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 01.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 26.05.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)